

מסכת בבא בתרא דף י עמוד א

דבני אחתיה דרבן יוחנן בן זכאי חזא להו בחילמא דבעו למיחסר שבע מאה דינרי, עשינהו, שקל מינייהו לצדקה, פוש גבייהו שיבסר דינרי. כי מטא מעלי יומא דכיפורי¹, שדור דבי קיסר נקטינהו. אמר להו רבן יוחנן בן זכאי: לא תדחלון, שיבסר דינרי גבייכו שקלינהו מינייכו. אמרי ליה: מנא ידעת? אמר להו: חלמא חזאי לכו. א"ל: ואמאי לא אמרת לן [דניתבינהו?] אמר להו: אמינא, כי היכי דתעבדו מצוה לשמה.

מסכת בבא בתרא דף י עמוד ב

תניא, אמר להן רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו: בני, מהו שאמר הכתוב צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת? נענה רבי אליעזר ואמר: צדקה תרומם גוי - אלו ישראל, דכתיב: ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, וחסד לאומים חטאת - כל צדקה וחסד שאומות עובדי כוכבים עושין חטא הוא להן, שאינם עושין אלא להתגדל בו, כמו שנאמר: די להוון מהקרבין ניחוחין לאלהה שמיא ומצליין לחיי מלכא ובנוהי. ודעביד הכי לאו צדקה גמורה היא? והתניא: האומר סלע זה לצדקה בשביל שיחיו בני, ובשביל שאזכה לעולם הבא - הרי זה צדיק גמור! לא קשיא: כאן בישראל, כאן בעובדי כוכבים.. נענה רבי נחוניא בן הקנה ואמר: צדקה תרומם גוי וחסד - לישראל, ולאומים - חטאת. אמר להם רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו: נראין דברי רבי נחוניא בן הקנה מדברי ומדבריכם, לפי שהוא נותן צדקה וחסד לישראל, ולעכו"ם חטאת. מכלל דהוא נמי אמר, מאי היא? דתניא, אמר להם רבן יוחנן בן זכאי: כשם שהחטאת מכפרת על ישראל, כך צדקה מכפרת על אומות העולם. איפרא הורמיז אימיה דשבור מלכא, שדרה ארבע מאה דינרי לקמיה דרבי אמי ולא קבלינהו; שדרינהו קמיה דרבא, קבלינהו משום שלום מלכות. שמע רבי אמי איקפד, אמר: לית ליה ביבש קצירה תשברנה נשים באות מאירות אותה? ורבא? משום שלום מלכות. ורבי אמי נמי משום שלום מלכות? דאיבעי ליה למפלגינהו לעניי עובדי כוכבים. ורבא נמי לעניי עובדי כוכבים יהבינהו

הכוונה בצדקה

א. **כוונה שלילית בצדקה** רבי אליעזר קובע כי "צדקה וחסד שאומות.. עושין חטא הוא להן, שאינם עושין אלא להתגדל בו". בהמשך מציעים תנאים מניעים שליליים נוספים לצדקה שנותנים אומות העולם: "כדי שתמשך מלכותן..להתיחר בו..לחרף אותנו בו". לפי פירושים אלו, הכוונה השלילית של הגויים במתן צדקה, גורמת לכך

¹ "מוכח מהגמ' שכל ריוח והפכו המגיע לאדם בעשרת ימי תשובה עד יום הכפורים הוא מגזירת שנה שעברה" (בני יששכר מאמרי חודש תשרי מאמר ו - צומא רבא). וכעין זה במהרש"א.

שנתינתה תיחשב להם עוון. כל תנא הוסיף דבר מה: רבי יהושע מדגיש שהמקור לכך שישראל נקראים גוי הוא 'צדקה תרומם גוי' ולא הפסוק 'גוי חוטא'. רבן גמליאל אומר שהגויים עושים צדקה כדי להתייחר, כי טעמו של רבי אליעזר, שעושים להתגדל, "נהי דלא חשיב זה מצווה, מכל מקום אין זה נחשב חטאת". על כן הוא מוכיח שיוהרה היא חטא גם לגויים. ועדיין נזקק למודעי, כי חטא היוהרה לא נזכר בפירוש, "אבל דרשת המודעי, שפירש החטאת שהם מחרפים את ישראל.. כתובה להדיא.. דהיה נבזראדן אומר לישראל חטאתם לה², ומי נתן לנבזראדן להיות מוכיח ישראל.. וודאי.. נתכוון.. לחרף את ישראל. וכן כורש, נתכוון לחרף את ישראל לומר להם: 'אני מכבד את אלוהיכם יותר מככם'³. יתכן, שהחלוקה היא בין סתמא של גויים לסתם ישראל:

"קשה, שבמסכתות סוטה דף מז ע"א; סנהדרין דף קה ע"ב; והוריות דף י ע"ב אמר רב יהודה אמר רב: "לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות ואף על פי שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, שבשכר ארבעים ושנים קרבנות שהקריב בלק מלך מואב, זכה ויצתה ממנו רות, שיצא ממנו שלמה שכתוב ביה אלף עולות יעלה שלמה". הרי שמעלת מצוה שלא לשמה נלמדה דוקא מבלק שהיה נכרי! אלא שההבדל בין ישראל לנכרי מבואר במסכת עבודה זרה דף ג ע"א: "אמרו לפנינו {אומות העולם}: רבונו של עולם, תנה לנו מראש ונעשנה! אמר להן הקדוש ברוך הוא: שוטים שבעולם, מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת, מי שלא טרח בערב שבת מהיכן יאכל בשבת?! אלא אף על פי כן, מצוה קלה יש לי וסוכה שמה, לכו ועשו אותה... והקדוש ברוך הוא מקדיר עליהם חמה בתקופת תמוז, וכל אחד ואחד מבעט בסוכתו ויוצא... והאמר רבא: מצטער פטור מן הסוכה! נהי דפטור, בעוטי מי מבעטי?!"

הוא אומר, שישראל מכבדים את המצוות, וגם אם עושים לקבל שכר, עדיין מכירים הם בחשיבות המצוה ושמחים בקיומה. ואילו הנכרים אינם מחשיבים כלל את מעשה המצוה אלא את הנאתם בלבד. וזהו שכתב רש"י בסוגייתנו: "כאן בישראל וכאן בעובד כוכבים - ישראל דעתן לשמים בין יחיה בין לא יחיה אינו מהרהר אחר מדת הדין. אבל עכו"ם אינו נותן אלא על מנת כן ואם לאו מתחרט". וכן כתב תוספות שם במסכת ראש השנה דף ד ע"א: "בשביל שיחיו בני - והא דתנן פרק קמא דמסכת אבות (משנה ג') אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס, היינו באומות העולם שתוהין על הראשונות". כלומר שהאומות מתחרטים על עשיית המצוה אילולא שכרם. וכבר כתב הרמב"ם בהלכות תשובה ג הלכה ג: "כל מי שניחם על המצות שעשה ותהה על הזכיות ואמר בלבו ומה הועלתי בעשייתן הלואי לא עשיתי אותן הרי זה איבד את כולן ואין מזכירים לו שום זכות בעולם שנאמר וצדקת הצדיק לא תצילנו ביום רשעו אין זה אלא בתוהה על הראשונות".

ואף שהמשנה פונה ללומדיה מישראל: אל תהיו כעבדים וכו', מפרש התוספות: היינו באומות העולם, שגם ישראל אם יכונו כאומות יפסידו את כל שכרם. וכנקדימון בן גוריון שבכל כלי המילת שהיו מציעין תחתיו לא נתכוין לטובת העניים החוטפים אותם מאחרי אלא לכבודו בלבד. ואילו בלק נתכוין להקריב לרצון לפני ה', למרות שכוונתו היתה שיסייעוהו מן שמיא נגד ישראל. "אולי נחשבה לבלק זכות, שכוונתו לא הייתה כנגד ישראל, אלא רק להציל עצמו: "איני מבקש אלא להסיעם מעלי".

ב. צדקה אינה צריכה כוונה מסקנת הסוגיה לדעת רבי יוחנן בן זכאי היא: "כשם שהחטאת מכפרת על ישראל, כך צדקה מכפרת על אומות העולם". משמע, שאין משמעות לכוונה שמאחרי הצדקה. אולי רבן יוחנן לשיטתו, שביקש טובות מן הקיסר הרומאי. נראה שישנן מצוות, כגון פדיון שבויים, בהן העיקר הוא התוצאה, לפיכך ניתן להבין שאין צורך בכוונה. והוא הדין לגבי צדקה ומתנות לאביונים⁵. אמנם לגבי מתנות לאביונים, צידדו באחרונים, שיש לכוון⁶, אך אולי

² ירמיהו פרק מ פסוק ג.

³ בניהו.

⁴ רש"י במדבר פרק כב יא.

⁵ ספר המקנה נג, ג'.

⁶ משבצות זהב או"ח סימן תרצה, ס"ק א'.

צורך זה חל מצד מצוות יום פורים. אי הצורך בכוונה עולה גם מהמדרש: "אמר רבי אלעזר בן עזריה: מניין למאבד סלע מתוך ידו ומצאה עני והלך ונתפרנס בה מעלה עליו הכתוב כאילו זכה? תלמוד לומר: לגר ליתום ולאלמנה יהיה. והלא דברים קל וחומר: אם מי שלא נתכוון לזכות וזכה מעלה עליו הכתוב כאילו זכה, המתכוון לזכות וזכה על אחת כמה וכמה?"⁷ באתוון דאורייתא⁸ מציע, ששאלתנו נתונה במחלוקת בין שתי לשונות בגמרא: "ונקדימון בן גוריון לא עבד צדקה? והתניא: אמרו עליו על נקדימון בן גוריון, כשהיה יוצא מביתו לבית המדרש, כלי מילת היו מציעין תחתיו, ובאין עניים ומקפלין אותן מאחוריו! איבעית אימא: לכבודו הוא דעבד. ואיבעית אימא: כדבעי ליה למיעבד לא עבד"⁹. ללשון הראשונה ישנו פגם בכוונה, שגורם לכך "שנעשה דבר טוב מאליו על ידי ממונו, אבל עניין התחסדות הרי אין כאן", וללשון השנייה עצם חסרון הממון מביא ברכה על האדם, ונקדימון התרשל בכמות.

ג. **כוונה מובהקת** מכל מקום, ברור שיש ערך אפילו לאיכות הכוונה. רבי יוחנן לא הזהיר את אחיינים שלו שיפסידו שבע-מאות דינרים. אלא שידל אותם לתת לצדקה מרצונם, גם אם לא הצטבר מלוא הסכום. מסביר הרב קוק שרבן יוחנן בן זכאי חשש להכשילם "שמא יבואו לעשות מצווה שלא מן המובחר"¹⁰. גם כך, יש הרואים חסרון בכך שנתנו רק מכות דרבון דודם: כתיב "דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה" (שמות כה, ב) התורה מרמזת שיש והצדקה ניתנת ע"י האדם ע"י קיחה, היינו שהנתינה לא היתה בגלל נדיבות לבו אלא מתוך הדחק, כמו המעשה בבני אחתיה דריב"ז כאן והתורה מרמזת שאף צדקה באופן זה נחשב שפיר לצדקה, וחשיב כאילו ניתנה 'לי, לשמי'. וזה שאומרת הגמרא כאן: וא"ר אלעזר: בזמן שבהמ"ק קיים אדם שוקל שקלו ומתכפר לו, עכשיו שאין בהמ"ק קיים אם עושין צדקה מוטב, ואם לאו באין עובדי כוכבים ונוטלין בזרוע ואעפ"כ נחשב להם לצדקה, שנאמר "ונוגשין צדקה"¹¹. לדעת הבן איש חי, האחיינים היו מרוצים לחלוטין מן התרומה שגרם להם דודם, ושאלתם מדוע לא אמר להם את החלום, הייתה "על אלו הי"ז, שלא יכולת לכופ אותנו בדברים כדי שניתן אותם לצדקה, למה לא אמרת לנו החלום והיינו מרוצים ליתנם לצדקה. והשיב להם.. כדי שמכאן ואילך אם תתנו דבר לצדקה.. לא תתכוונו להינצל בהם מן גזירה"¹². רק כשראה צערם, שציפו להפסד גדול, הוכרח לגלות כדי "שלא יכנסו ליום הכיפורים בעיצבון ופחד מן המלכות".

מעשה דומה מאוד מסופר במדרש רבה על אחיינים של רשב"י¹³, אלא ששם הם נאסרו ורשב"י פדה אותם בשישה זוזים שנותרו מתוך סכום של ה-600. רשב"י אף הבטיח להם מראש לפצות אותם אם ייגרם להם הפסד. מה שכלול עוד לגרוע מאיכות כוונתם. נסכם בדברי ר' דוד פרנקל הי"ד: "מותר לעשות מצוה זה ע"מ לקבל פרס כדכ' ובחנוני נא בזאת. מ"מ אינו נכון והגון לצדיק גמור לעשותה ע"מ לקבל פרס, רק בלתי לה' לבדו בלי שום כוונה אחרת"¹⁴.

ד. כוונה רעה יש לדון בכוונה שלילית. מה דינו של המתכוון לתת מעות לרעה והגיעו לצדקה?

יתכן אף שאפילו כוונה רעה עשויה להפוך למצווה: באור החיים כתב על דברי יוסף לאחים "אלקים חשבה לטובה", שמכירת יוסף אינה נחשבת לאחים עבירה.

⁷ ספרי דברים סימן רפג ד"ה אמר רבי.

⁸ כלל כג.

⁹ כתובות דף סו עמוד ב.

¹⁰ מוסר אביך פרק ג, פסקה ה'.

¹¹ דף על הדף בשם וללוי אמר.

¹² בניהו.

¹³ ויקרא רבה פרשת בהר פרשה לד אות יב.

¹⁴ שו"ת באר דוד סימן כה.

"הרי זה דומה למתכוון להשקות חבירו כוס מות, והשקהו כוס יין שאינו מתחייב כלום, והרי הם פטורים וזכאים גם בדיני שמים¹⁵". תמהו עליו מהגמרא בנזיר: "מי שנתכוון לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה - טעון כפרה וסליחה¹⁶". האדמו"ר מצאנו ביאר, שרק כשניסיון עבירה הופך לדבר רשות צריך כפרה, אולם כשהופך למצווה, היא נחשבת כזו¹⁷. יתכן, שגם בעניין זה ניתן לחלק בין ישראל לאומות.

כותב הרב קוק: "כל טובה של אומה רשעה מחזקת היא את הרשעה העולמית...ובישראל...כל חטא שבא ממקור כזה שרובו טוב...יש בו באמת...ישועה רבה, ועבירתם של שבטים כלכלה את כל העולם...¹⁸".

ה. **כוונה טובה ללא מעשה** בדומה לכך יש לדון במקרה הפוך: התכוון אדם לעשות צדקה, ולא עלה בידו. ירמיהו, שהקפיד על אנשי ענתות, התפלל: "רבונו של עולם, אפילו בשעה שעושין צדקה, הכשילם בבני אדם שאינם מהוגנים, כדי שלא יקבלו עליהם שכר¹⁹". משמע, שאין שכר במקרה כזה. מאידך, אם המתכוון לעבירה ולא עלה בידו חייב כפרה, לכאורה מדה טובה גדולה, וראוי שיהיה שכר מסויים למתכוון למצווה, אף על פי שלא עלה בידו. בכיוון זה, קיים ביאור לטובה ברוח חסידית לדברי ירמיהו, שבקש שיתנו צדקה לאנשים שאינם הגונים "ואז יתנהג עמהם כפי מדתם ויחונן וירחם גם אותם אף על פי שאינם מהוגנים²⁰". אכן, אפילו אנשי ענתות חזרו בתשובה²¹.

ו. **קבלת צדקה מגוי** בסוגייתנו מבואר שטעם איסור קבלת צדקה מגוי הוא הארכת שלטונם.

"כשתכלה זכות שבידן וייבש לחלוחית מעשה צדקה שלהן אז ישברו²²". אולם במקום אחר נאמר: אמר רב נחמן: אוכלי דבר אחר פסולין לעדות. הני מילי - בפרהסיא, אבל בצינעה - לא. ובפרהסיא נמי לא אמרן אלא דאפשר ליה לאיתזוני בצינעה, וקא מבזי נפשיה בפרהסיא, אבל לא אפשר ליה - חיותיה הוא²³".

מבאר שם רש"י: "מקבלי צדקה מן הנכרים דהוי חילול השם מחמת ממון²⁴". מבאר הלבוש: "שאומרים הגוים כמה מגונה אומה זו שאין מפרנסין ענייהם²⁵". "נראה שההבדל העיקרי בין הסוגיות הוא בגורם שנותן את הצדקה. "סוגייתנו עוסקת בקבלת סכום כסף גדול מגוף ציבורי המקורב לרשות השלטונית בבבל. הסוגיה בסנהדרין, לעומת זאת, עוסקת באדם פרטי שמקבל סכום כסף מאדם פרטי אחר²⁶". לפיכך התיר בציין אליעזר לקבל גויים פרטיים המתנדבים אצל חולים: "ענין חלול ה' וביזוי איכא רק כשמתבזים לקבל צדקה מעכו"ם יחיד, אבל לא כשהרשות השלטונית נותנת, באשר לכך התמנו לתפקידם, ולהיפך, ענין ריבוי זכות ועיכוב הכיבוש קצירה תשברנה, שייך לגבי קבלה או אי קבלה מהרשות העכו"מית השלטונית המייצגת את עמה, ופועלת בשמה, אבל לא לגבי יחיד שהקבלה או אי הקבלה ממנו אין בה בכלל להכריע עי"כ ע"פ רוב את רוב העם ומעשיו... ואם כנים אנו בחילוק זה, אם כן

¹⁵ אור החיים בראשית פרק נ פסוק כ.

¹⁶ נזיר דף כג עמוד א.

¹⁷ שו"ת דברי יציב יו"ד סימן סז ד"ה ועיין באוה"ח ,

¹⁸ אורות התשובה, פרק יא, פסקה ו'.

¹⁹ בבא קמא דף טז עמוד ב.

²⁰ שרי המאה א', עמוד 134 בשם רבי זושא .

²¹ תנחומא בלק יג .

²² רש"י סוף עמוד ב.

²³ מסכת סנהדרין דף כו עמוד ב.

²⁴ רש"י מסכת סנהדרין דף כו עמוד ד"ה אוכלי דבר אחר. נימוק שאינו קשור לסוגייתנו מציע רבינו גרשום: המוכן להתבזות כך, חשוד להעיד שקר.

לפרטי ההלכה עיין בזה בירור הלכה לסנהדרין דף כו עמוד ב ציון ד.

²⁵ לבוש יורה דעה סימן רנד סעיף א.

²⁶ הרב אודי שוורץ, <https://etzion.gush.net/vbm/archive/yomyom/dafyomyomi/2009-08-31.php>

יצא לנו להלכה דבקבלה מיחיד אם הוא בצורה ובדרך שאין בזה משום ח"ה אזי מותר לקבל. ולא שייך לאסור מיהת משום ביבוש קצירה תשברנה. ובנידוננו הרי ברור הדבר ש..קבלת ההתנדבות לעזור לחולים באופן פיזי בגופם, אין בכגון דא כלל משום מבזי נפשיה, וגם ליכא חילול ה' משום שלא יאמרו הגוים דאין אומה זו מפרנסים ענייהם, דכו"ע ידעי שזה לא משום שאין התנדבות של כח אדם מצידנו.. אלא משום שאצל השוכבים על ערס דוי חשובה כל התנדבות נוספת²⁷."

²⁷ ציץ אליעזר, חלק טו סימן לג אות ה.